

ČLÁNKY / ARTICLES

Krajské volby 2016 a nové politické strany v České republice¹

Daniel Šárovec²

Department of Political Science, Institute of Political Studies,
Faculty of Social Sciences, Charles University

The 2016 Regional Elections and New Political Parties in the Czech Republic. Czech party system has significantly changed again after elections to the Chamber of Deputies Elections in 2013. There were successful two new parties ANO 2011 and Dawn of Direct Democracy. This article focuses on the role of these new parties in regional elections 2016. Despite splitting PRO2016 off from ANO, was ANO with leader Andrej Babiš participating as a unitary actor in these elections. Dawn has undergone a much more complex process. In result Dawn has split off to two new parties – Dawn-National Coalition which was following up former Dawn of Direct Democracy, and Freedom and Direct Democracy of previous Dawn's leader Tomio Okamura. This article aims to focus on a success of only two parties from the mix of all new parties in the regional elections 2016 – ANO as an election winner and Freedom and Direct Democracy as an election surprise – and to describe different ways which led to their electoral achievement.

Keywords: ANO 2011, Czech Republic, Dawn of Direct Democracy, Dawn-National Coalition, Freedom and Direct Democracy, new parties, newness, regional elections 2016

How to Cite: Šárovec, D. 2017. „Krajské volby 2016 a nové politické strany v České republice.“ *Central European Journal of Politics* 3 (2): 1–25.

1. Úvod

Politické strany jakožto dynamické entity podléhají v průběhu času postupným proměnám. Z hlediska stranických systémů se tak děje v rámci supranacionální, národní, regionální, ale i lokální úrovně. Tento text bude věnovat pozornost primárně dvěma

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu GA UK č. 156417 „Teoretické a praktické aspekty nástupu nových politických stran v České republice“.

² Mgr. Daniel Šárovec je interním doktorandem na Katedře politologie Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Korespondenční adresa: U Kříže 8, 158 00 Praha, Česká republika. E-mail: daniel.sarovec@fsv.cuni.cz

novým politickým stranám, které se na celonárodní úrovni úspěšně prosadily, ale v čase se v mnoha ohledech významně změnily.

Již po volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (dále jen PS) roce 2010 se v odborné literatuře hovořilo o tzv. „volebním zemětřesení“ (např. Hanley 2011), jelikož ve volbách prvního řádu se významně prosadili noví aktéři. Toto „zemětřesení“ bylo patrné i po volbách do PS v roce 2013. Neznamená to, že by do té doby byl stranický systém rigidní a neměnný, avšak odborná literatura si všímá, že od let 2009-2010 mají tyto změny podstatnější charakter (viz Charvát a Just 2016: 9–10).

Úspěšné nové politické strany přirozeně aspirují i na účast ve volbách druhého řádu. Z hlediska rozšiřování jejich členské a organizační základny je to do jisté míry žádoucí. Tento text si klade za cíl analyzovat subjekty, které lze i v kontextu krajských voleb 2016 považovat za nové. Konkrétně jde o protestní a anti-establishmentově založená hnutí ANO 2011 (dále jen ANO) a Úsvit přímé demokracie (dále jen Úsvit). Pozornost však musí být věnována nástupnickým subjektům Úsvitu, tedy straně Úsvit-Národní koalice (dále jen Úsvit-NK) a hnutí Svoboda a přímá demokracie (dále jen SPD). Aspirantem na volební premiéru bylo i odštěpené Politické hnutí PRO 2016 (dále jen PRO2016), které vzniklo okolo bývalých nespokojených členů ANO.

Každá z těchto formací prošla odlišným vývojem a do krajských voleb 2016 zasáhla za zcela jiných okolností. ANO i Úsvit byly organizacemi ustavenými shora, což přirozeně determinovalo i odštěpené subjekty. Obecně platí, že pro všechny zmiňované strany a hnutí šlo o premiérovou účast v tomto typu voleb.³ ANO do krajských voleb vstupovalo jako vládní aktér, který byl v mnoha krajích jedním z favoritů. A to navzdory dosavadní praxi, že vládní strany mají, na rozdíl od stran opozičních, ve volbách druhého řádu významně nižší šanci zaznamenat volební úspěch.

Naopak někdejší Úsvit, který, stejně jako ANO, poprvé prorazil v předčasných volbách do PS v roce 2013, prošel vnitřním rozkošem, jehož následkem byl odchod lídra Tomia Okamury a založení nového hnutí SPD. Na původní Úsvit dnes navazuje zmiňovaná strana Úsvit-NK. I přes vládní angažmá ANO je však důležité podtrhnout jejich protestní apel, který je pro volby druhého řádu významným benefitem.

2. Metodika a cíle práce

Za nové politické strany jsou pro účely tohoto textu považovány ty subjekty, které byly úspěšné (tedy získaly více jak 5 % hlasů) v předčasných volbách do PS 2013, přičemž se jednalo o jejich první účast v tomto typu voleb bezprostředně po založení těchto stran (k využití teoretických konceptů nových stran v ČR viz Šárovec 2016).

³ Byť v případě ANO je situace poněkud problematizovaná finanční participací v krajských volbách 2012. Více viz podkapitola 3.1.

Tuto podmínku splňovala dvě výše zmiňovaná politická hnutí – ANO a Úsvit. Pro účely textu jsou pojmy *strana* a *hnutí* vnímána jako synonyma.⁴ Práce s touto terminologií, ale i klíčová role zakladatelů-lídrů řadí tyto subjekty do tzv. třetí generace českých politických stran tak, jak ji definují autoři Lubomír Kopeček a Petra Svačinová (2015: 184). Zkoumanými volbami jsou volby do zastupitelstev krajů ČR (zkráceně krajské volby), které se konaly ve dnech 7. a 8. října 2016 ve všech 13 krajích ČR.

Kvalitativně zaměřená komparativní analýza si klade za úkol primárně uchopit programově-ideové ukotvení, se kterým se subjekty voleb účastnily. Důležité bude zaměřit se také na formální aspekty, které jsou s analyzovanými subjekty spjaty – tzn. kontinuální úspěch ANO versus role odštěpeného PRO2016. Neméně zajímavá je pak kooperace Úsvitu s Blokem proti islámu (dále jen BPI), a také volební koalice SPD se Stranou práv občanů (dále jen SPO). Dále budou srovnány volební výsledky těchto subjektů napříč všemi kraji a bude popsána jejich role v koaličním vyjednávání.

Článek chce přinést odpovědi na následující otázky: „*Dokázaly se nové protestní strany ANO a Úsvit, respektive jejich odštěpené či nástupnické subjekty, prosadit při své první účasti v krajských volbách, jakožto ve volbách druhého řádu?*“ „*Bylo ANO v krajských volbách úspěšné i jako vládní strana?*“ „*Získal Úsvit a subjekty na něj navazující konkurenční výhodu z toho, že se jednalo o strany neparticipující na vládě?*“

To, že je subjekt úspěšný ve volbách prvního řádu, a priori nemusí znamenat, že zaznamená úspěch i v druhořadých volbách.⁵ Text nejdříve sleduje vývoj nových aktérů ve vztahu k jejich účasti v krajských volbách, jelikož jejich vnitřní vývoj je v tomto ohledu z hlediska analýzy podstatný. V případě ANO i Úsvitu totiž došlo k odštěpení dalších nových formací, které do krajských voleb taktéž promluvily. V další části jsou stručně porovnány volební programy a volební kampaň, které ukazují na rozdílnou nabídku a rozdílné přístupy stran. Následně jsou v kontextu nových aktérů analyzovány volební výsledky, a také role v povolebním uspořádání napříč jednotlivými kraji.

Text vychází z dat Českého statistického úřadu (ČSÚ), stranických materiálů, výstupů z monitoringu médií a z vlastního zúčastněného pozorování. Je doplněn tabulkami a obrazovými přílohami, přičemž v tabulkách i v textu uváděný sled krajů

⁴ Jelikož z hlediska aktuálního legislativního rámce platného v ČR synonymy skutečně jsou.

⁵ Neboli prvořadých voleb, *first-order elections* (FOE) a druhořadých voleb, *second-order elections* (SOE) tak, jak je definují Karlheinz Reif a Hermann Schmitt v návaznosti na výzkum voleb do Evropského parlamentu (1980). Tzv. druhořadé volby jsou oproti volbám prvořadým vnímány jako méně důležité, avšak platí, že výsledky obojího typu voleb mohou ovlivňovat podobu soutěže v rozhodující aréně (Maškarinec 2013: 68). Koncept druhořadých voleb pracuje s předpokladem, že se v nich hraje o méně než ve volbách prvního řádu (*the less-at-stake dimension*), protože se rozhoduje o menších kompetencích. Vládní strany v nich zpravidla ztrácejí podporu, a zároveň vyšší šance mají malé a nové strany. Výsledky těchto voleb navíc nemají přímý vliv na podobu celostátní exekutivní složky (Šaradín 2008: 32). V podmínkách ČR jsou prvořadými volbami volby do PS.

respektuje pořadí dle tzv. Nomenklatury územních statistických jednotek (CZ-NUTS), konkrétně dle úrovně NUTS 3.⁶

3. Noví aktéři ve volbách do krajských zastupitelstev 2016

U krajských voleb, v českém prostředí jako jednoho z typických příkladů voleb druhého řádu (viz např. Šaradín 2008; Eibl et al. 2009; Havlík a Hoskovec 2009; Maškarinec 2013), nelze předpokládat, že budou hlavním a jediným cílem nových politických stran aspirujících primárně na úspěch v rámci voleb prvního řádu.

Mnohem zajímavější je v tomto ohledu sledovat fakt, jakých výsledků dosáhne konkrétní strana v momentu, kdy je, či naopak není členem vládní koalice. U nových subjektů je tato skutečnost umocněna jejich prvním angažmá v tomto typu voleb, což znamená odlišnou míru institucionalizace, a také jinou výchozí pozici než jak tomu je u etablovaných subjektů s delší volební historií. S tímto aspektem je úzce spjat problém periodizace krajských voleb a voleb do PS, jakožto voleb prvního řádu.

Obecně optikou konceptu druhořadých voleb platí, že v polovině svého mandátu by měla být vláda na dně své popularity, která s blížícími se volbami prvního řádu naopak roste.⁷ Z hlediska vývoje periodizace voleb byl také v letech 1998–2012 trend poměrně jasně daný – krajské volby se s volbami do PS střídaly pravidelně v intervalu dvou let. Platilo tedy, že zhruba v polovině mandátu vlády vzešlé z voleb do PS se konaly volby krajské, které tak byly vnímány jako určité „referendum“ o tehdejší vládě. Tomu také vývoj do jisté míry odpovídal.

V daném kontextu je však třeba reflektovat dynamiku vývoje stranického systému jako celku. Z hlediska zmíněného volebního zemětřesení byli ve volbách prvního řádu v roce 2010 úspěšní noví aktéři – TOP 09 a VV.⁸ Tyto subjekty však výraznějšího úspěchu v krajských volbách 2012 nedosáhly. TOP 09 s podporou STAN

⁶ Předmětem klasifikace CZ-NUTS je uspořádání územních jednotek v České republice do úrovně NUTS 3 podle jednotných pravidel platných v Evropské unii. Tyto jednotky mohou mít administrativní nebo neadministrativní charakter. Kraje mají v tomto uspořádání povahu administrativních jednotek.

⁷ V této souvislosti srov. s vymezením tří volebních cyklů (*honeymoon* jako období do 12 měsíců po volbách, *midterm* jako období mezi 13. a 36. měsícem po volbách a *later term* jako období od 37. do 48. měsíce po volbách) tak, jak o nich pojednává André Freire (2004), v českém kontextu jeho přístup zmiňují např. Pavel Šaradín (2008: 33) nebo Pavel Maškarinec (2013: 69–70).

⁸ Novost těchto subjektů je však do jisté míry diskutabilní. TOP 09 fakticky vznikla odštěpením od KDU-ČSL, přičemž přebrala velkou část organizační a personální struktury, jakož i část know-how. Je proto k diskusi a bližší důkladnější analýze, zda a proč TOP 09 považovat výlučně spíše za (zcela) nový projekt, anebo pouze za odštěpeneckou stranu. Podobně problematickým případem jsou VV. Ty byly registrovány již v roce 2001, nicméně volebního průlomu ve volbách prvního řádu se dočkaly až v roce 2010. Běžně se o nich hovořilo jako o nové straně, a to navzdory tomu, že ve stranickém systému již poměrně dlouho dobu existovaly, byť spíše v marginální roli (Šárovec 2016: 19–20).

získala 175 089 hlasů, což představovalo 6,63 % hlasů, a celkem 44 mandátů⁹. VV zaznamenaly 6 837 hlasů, což znamenalo 0,25 % hlasů, a žádný mandát (ČSÚ 2012).¹⁰

Tabulka č. 1 ukazuje, že pravidelný sled byl poprvé narušen předčasnými volbami do PS v roce 2013, které se namísto po standardních čtyřech letech, konaly již po třech letech. Tento posun tak promluvil do pravidelné alternace s krajskými volbami, které se tak konaly ne po dvou letech od voleb do PS, ale po třech letech, tedy ve druhé polovině volebního cyklu voleb prvořadých. Z toho vyplývá, že další volby do PS v roce 2017 se konají o rok a několik dní později než poslední volby krajské.

Tabulka č. 1. Sled voleb do PS a krajských voleb (1998–2017)

Druh voleb	Datum konání
Volby do PS	19. – 20. června 1998
Krajské volby	12. listopadu 2000
Volby do PS	14. – 15. června 2002
Krajské volby	5. – 6. listopadu 2004
Volby do PS	2. – 3. června 2006
Krajské volby	17. – 18. října 2008
Volby do PS	28. – 29. května 2010
Krajské volby	12. – 13. října 2012
Volby do PS	25. – 26. října 2013
Krajské volby	7. – 8. října 2016
Volby do PS	20. – 21. října 2017

Zdroj: ČSÚ (1998–2017).

Ve volbách do PS 2013 poprvé prorazily dvě nové formace, které jsou předmětem této studie, tedy ANO a Úsvit (v kontextu jejich úspěchu viz např. Maškarinec a Bláha 2014; Kopeček a Svačinová 2015; Stauber 2015a, 2015b; Cabada 2016; Just a Charvát 2016a, 2016b; Havlík a Voda 2016; Perottino 2016; Cirhan a Kopecký 2017). Oba subjekty kandidovaly i v krajských volbách v roce 2016, avšak za odlišné výchozí situace, která souvisela se specifickým vnitřním vývojem. O ANO lze hovořit jakožto o jednolitém vládním aktérovi, kdežto opoziční a rozklížený Úsvit se postupně rozpadl a z nového subjektu se tak etablovali další noví aktéři.

3.1. ANO 2011 poprvé na scéně až na druhý pokus

První pokus je totiž pod vlivem mnoha okolností a v návaznosti na volební průlom hnutí v předčasných volbách do PS 2013 poměrně opomíjen. I navzdory tomu, že v roce 2016

⁹ Z toho 25 mandátů připadlo kandidátům navrženým STAN a 19 kandidátům navrženým TOP 09.

¹⁰ VV na rozdíl od TOP 09 kandidovaly pouze ve Středočeském, Jihočeském, Karlovarském, Královéhradeckém a Jihomoravském kraji (ČSÚ 2012).

se ANO krajských voleb zúčastnilo vůbec poprvé, mělo již možnost do krajské politiky promluvit o čtyři roky dříve. Této příležitosti však zejména z pragmatických důvodů nevyužilo.

Hnutí v podobě občanského sdružení totiž vzniklo už na podzim 2011. Tehdejší *Akce nespokojených občanů*, odtud je odvozen akronym ANO, původně nedeklarovalo přímou participaci na politice. To se však změnilo 11. května 2012, kdy bylo ANO oficiálně registrováno u Ministerstva vnitra ČR jako politické hnutí (MVČR 2012). Tento krok měl za cíl umožnit aktivní participaci hnutí na procesu voleb.¹¹

Krajských voleb v roce 2012 se tedy ANO formálně zúčastnit mohlo, reálně však jako nová strana narazilo na zásadní a ryze praktický problém – odklon od ambicí pro krajské volby byl způsoben nedostatkem vhodných kandidátů, kteří by ANO reprezentovali.¹² Proto nebylo možné sestavit a podat kandidátní listiny.

Tehdejší hlavní manažer hnutí Richard Brabec se sice vyslovil v tom smyslu, že dostatek vhodných kandidátů existuje, ale Andrej Babiš a jeho kolegové nestíhají všechny prověřovat. Podle některých médií však předseda s některými potenciálními kandidáty aktivně vyjednával, a skutečně se tak reálně hrálo o aktivní volební účast. Tato vyjednávání však nakonec nebyla úspěšná (IHNEC.cz 2012).

Přesto do krajských voleb fakticky zasáhlo. Finančně totiž podpořilo hnutí VÝCHODOČEŠI, které kandidovalo v Královéhradeckém kraji (dokonce mu pomáhalo realizovat i volební kampaň), a také hnutí M.O.R. (za Morální Očistu Regionu), to se o hlasy voličů ucházelo ve Zlínském kraji. Andrej Babiš pak v rozhovoru pro časopis Týden uvedl, že hnutí ANO je s výsledkem voleb spokojeno, protože získalo čtyři mandáty v Královéhradeckém kraji jako VÝCHODOČEŠI (Týden.cz 2012). Z faktického hlediska se však v případě hnutí VÝCHODOČEŠI jedná o samostatný politický subjekt.

¹¹ Hnutí se tehdy zaměřilo na volby do PS, které se měly konat v řádném termínu v roce 2014. Vlivem událostí se však konaly již na podzim 2013. Do těchto voleb vstupovalo ANO sice jako nováček, avšak se silným zázemím, které mu ve srovnání s dalšími novými subjekty poskytovalo zásadní konkurenční výhodu. Navíc oproti ostatním stranám mělo v plánu před samotnými volbami realizovat ještě seznamovací kampaň, takže pro něj nebylo nejmenším problémem pouze transformovat tuto kampaň v ostrou volební kampaň (Konrád a Králová 2014: 25).

¹² Do souběžně konaného prvního kola senátních voleb 12. a 13. října 2012 ale hnutí vstoupilo s celkem sedmi kandidáty. Pouze jeden z nich byl členem ANO, všichni ostatní byli bez politické příslušnosti. Podle článku uveřejněného na serveru iDNES.cz 1. srpna 2012 Babiš vyjednával i s bývalým šéfem Škoda Auto Vratislavem Kulhánkem, či s podnikatelem Tomiem Okamurou, oba však jeho nabídku ke spolupráci odmítli (iDNES.cz 2012). Ani jeden ze sedmi kandidátů se do druhého kola senátních voleb neprobojoval. Nejúspěšnější uchazečkou o senátorský post byla bývalá senátorka Václava Domšová kandidující ve volebním obvodu č. 47 (Náchod), kde získala celkem 8,35 % hlasů (Volby.cz 2012). Andrej Babiš přitom předpokládal, že úspěchem pro hnutí bude, dostane-li se do Senátu alespoň pět ze sedmi kandidátů (iDNES.cz 2012).

Zcela samostatně se ANO zúčastnilo krajských voleb až v roce 2016. Reálně tak jako nováček neobhajovalo žádný mandát. Jak ukazuje tabulka č. 2, ve všech 13 krajích podalo samostatné kandidátní listiny. Celkem hnutí nominovalo 733 kandidátů. Z tohoto počtu bylo 629 (85,81 %) kandidátů členy ANO, zbývajících 104 (14,19 %) nominantů pak kandidovalo bez politické příslušnosti (ČSÚ 2016). Hnutí tak vykazovalo jasnou unitárnost a soudržnost.¹³

Tabulka č. 2. Počty kandidátů ANO a PRO2016 v krajských volbách

	STC	JHC	PLK	KVK	ULK	LBK	HKK	PAK	VYS	JHM	OLK	ZLK	MSK
ANO	69	60	50	50	60	50	50	49	50	70	58	49	68
PRO2016	-	57	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Zdroj: ČSÚ (2016).

V Jihočeském kraji ale proti kandidátní listině ANO postavilo svou kandidátní listinu také *Politické hnutí PRO 2016*. To vzniklo 17. června 2016 (MVČR 2017) jako odštěpený nový subjekt okolo nespokojených bývalých členů ANO, kteří dle svých slov kritizovali zejména nedemokratické principy panující uvnitř hnutí Andreje Babiše.¹⁴ Jako svůj cíl si stanovilo participaci v komunální politice, avšak kandidovat v krajských volbách 2016 chtělo přinejmenším v Jihočeském kraji. To byl nakonec jediný kraj, kde bylo hnutí schopno sestavit a podat kandidátní listinu (iDNES.cz 2016a; iROZHLAS.cz 2016a). Z celkem 57 kandidátů bylo 12 členy hnutí (21,05 %), zbývajících 45 potom bez politické příslušnosti (78,95 %) (ČSÚ 2016).

3.2. Soumrak „Úsvitů“ aneb Úsvit-Národní koalice ve stínu Svobody a přímé demokracie

V případě Úsvitu¹⁵ byla situace především z organizačního hlediska podstatně složitější. Původní Úsvit byl ustaven až 19. června 2013 (MVČR 2013), a tak nejbližší krajské volby,

¹³ Unitárnost ve smyslu vnitřní jednotnosti. Nebyly totiž patrné žádné známky interního pnutí, ať už veřejného, či latentního, které by volební účast jakkoliv ohrožovalo nebo narušovalo.

¹⁴ PRO2016 nezpůsobilo narušení vnitřní stability ANO, navíc neaspirovalo na celorepublikové působení. Jeho předsedkyní se stala prachatická radní Radka Paulová, první místopředsedkyní Hana Naiclerová, novými místopředsedy pak František Švec, Richard Ficek a Vojtěch Němec. S počátky působení tohoto nového subjektu nebyli spojeni žádní čelní představitelé hnutí ANO. V první fázi své existence mělo mít PRO2016 pouze jihočeskou, jihomoravskou a olomouckou regionální organizaci (viz iDNES.cz 2016a; iROZHLAS.cz 2016a).

¹⁵ Ústřední postavou hnutí Úsvit byl již od počátku jeho lídr a předseda Tomio Okamura. Byl totiž nejen nosným pilířem volebních kampaní, ale dokonce své jméno inkorporoval do celého názvu hnutí. To od 3. července 2013 do 2. června 2014 neslo název *Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury* (MVČR 2014). Tento název vykazoval jistou míru autokratičnosti, a i proto, že se původně mělo jednat o marketingový tah,

do nichž mohl vstoupit, byly právě ty v roce 2016. Do těch ale nezasáhl v podobě, ve které uspěl ve volbách do PS 2013.

Postupný rozpad Úsvitu provázely podstatné organizační i personální změny, které byly motivovány především vnitřním pnutím uvnitř hnutí. Osobní spory¹⁶ nakonec přerostly ve snahu založit novou stranu, což souviselo i s problematickou situací okolo (ne)přijímání nových členů. Úsvit sice reprezentovalo celkem čtrnáct poslanců, ale členů mělo hnutí jen devět (CT24.cz 2015a). Po celé řadě dalších konfliktů se vyprofilovaly dva tábory: předseda Tomio Okamura a Radim Fiala versus všichni ostatní.

V březnu 2015, tedy v době, kdy zbýval stále více jak rok a půl do krajských voleb, přišel pořad Reportéři ČT s informacemi přibližujícími nejasnosti okolo financování hnutí.¹⁷ Některá média o této situaci dokonce hovořila jako o „soumraku Úsvitu“ (např. Aktualne.cz 2015). Tomio Okamura a Radim Fiala vystoupili z hnutí Úsvit přímé demokracie a podali návrh na registraci nového hnutí Svoboda a přímá demokracie, které bylo u Ministerstva vnitra ČR zaregistrováno 2. června 2015 (MVČR 2015).¹⁸

Původní Úsvit prošel významnou změnou. 8. srpna 2015 se konal volební sněm, na němž došlo k představení nového lídra, kterým se stal Miroslav Lidinský. Marek Černochoch se potom stal prvním místopředsedou. Došlo ale i ke změně názvu a celkovému rebrandingu subjektu – z původního hnutí Úsvit přímé demokracie se tak stala strana Úsvit-Národní koalice (Sněm Úsvit 2015; MVČR 2015).

Oba tyto nové subjekty však do krajských voleb 2016 vstoupily společně s dalšími partnery. SPD Tomia Okamury utvořila koalici¹⁹ spolu s SPO, což je strana, která byla zformována v roce 2009(MVČR 2009)okolo příznivců současného prezidenta ČR Miloše Zemana. Původní předpoklad byl, že by tato koalice mohla kandidovat ve více než polovině krajů. Nakonec společně kandidovaly ve všech krajích vyjma Zlínského, kde

který svůj účel splnil, bylo později přikročeno k modifikaci názvu. Hnutí tak opět používalo kratší název Úsvit přímé demokracie.

¹⁶ V lednu 2015 byl poslanci odvolán předseda čtrnáctičlenného poslaneckého klubu Radim Fiala, hlavním důvodem měla být jeho utajená spolupráce s prezidentem ČR Milošem Zemanem. Na jeho místo nastoupil dosavadní místopředseda klubu Marek Černochoch. Novou místopředsedkyní se potom stala Jana Hnyková, druhým místopředsedou pak Petr Adam. Marek Černochoch získal těsnou většinu osmi hlasů, Okamura dle svých slov hlasoval naopak právě pro Fialu (CT24.cz 2015b).

¹⁷ Problém se týkal financí za PR služby, které měly údajně putovat k firmám doporučeným přímo Tomiem Okamurou. S těmito subjekty pak komunikoval pouze on sám, přičemž výsledkem měly být nadstandardní platby a smlouvy bez stanovené ceny. Jedna z firem měla dokonce mít své oficiální sídlo ve zchátralém domku (CT24.cz 2015c).

¹⁸ Není bez zajímavosti, že od 9. března 2016 do současnosti nese tento subjekt korigovaný název *Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura* (SPD) (MVČR 2015). Je tak znovu aplikován model, který Tomio Okamura zvolil již při vložení svého jména do názvu hnutí Úsvit přímé demokracie.

¹⁹ V tomto momentu využily subjekty skutečnosti, že volební koalice na krajské úrovni nepodléhají tzv. sčítací (neboli aditivní) klauzuli, jako například na celostátní úrovni při volbách do PS, a tak jí k účasti v krajských zastupitelstvech stačilo překročit 5% hranici.

tyto formace kandidovaly odděleně, a také Pardubického, kde kandidovala SPD samostatně, SPO vůbec (viz kap. 5). Podle místopředsedy SPO Miloslava Souška byla jasná programová shoda nejen v antiimigrantských postojích, ale například i v otázce prosazování přímé demokracie (iDNES.cz 2016b).²⁰

Úsvit-NK se v ohledu volební spolupráce vydal poněkud odlišnou cestou. Kandidoval nikoliv v koalici, ale původně s podporou hnutí Blok proti islámu. Zpráva ministerstva vnitra o extremismu však Blok proti islámu, který v té době byl právně spolkem (Justice.cz 2015), vnímala jako nejvýznamnější populistický, protiislámský a protiimigrační subjekt v České republice.²¹ Počítalo se však se stále užším propojováním těchto aktérů (iROZHLAS.cz 2016b; Aktualne.cz 2016).

Ještě před krajskými volbami se však spolupráce rozpadla, a to z finančních a organizačních důvodů (Denik.cz 2016; Echo24.cz 2016; iDNES.cz 2016c). Nakonec však předsednictvo Úsvitu-NK odsouhlasilo společný postup do krajských a senátních voleb s krajskými lídry sdruženými v Bloku proti islamizaci (BPI) (Usvitnarodnikoalice.cz 2016a). Finální podoba kandidátní listiny tak měla název Úsvit s Blokem proti islamizaci, přičemž v ní byl sdružen Úsvit-NK a strana DOMOV s BLOKEM PROTI ISLAMIZACI²² (ČSÚ 2016).

Jak je zřejmé z tabulky č. 3, kooperace jmenovaných subjektů byla patrná ve většině krajů. Zcela odlišná však byla situace v Jihočeském kraji, kde Úsvit-NK kandidoval samostatně, v Pardubickém kraji potom kandidovala samostatně SPD a Zlínský kraj zase vykazoval jistou specifičnost v tom, že SPD, SPO i Úsvit-NK v něm kandidovaly ve všech třech případech výlučně jako samostatné subjekty.

Tabulka č. 3. Počty kandidátů nástupnických subjektů Úsvitu v krajských volbách

	STC	JHC	PLK	KVK	ULK	LBK	HKK	PAK	VYS	JHM	OLK	ZLK	MSK
SPD+SPO	35/35	30/30	25/25	19/29	32/28	25/25	26/23	-	22/25	35/35	29/30	-	33/35
SPD	-	-	-	-	-	-	-	44	-	-	-	46	-
SPO	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-
Ú-NK+BPI	48/22	-	12/38	46/4	41/16	40/10	36/10	48/1	24/24	60/6	56/2	-	66/3
Ú-NK	-	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-

Zdroj: ČSÚ (2016).

²⁰ Programovým aspektům se věnuje další část tohoto textu. Někteří komentátoři však tuto formu koalice hodnotili spíše jako „sňatek z rozumu“, který měl oběma stranám dopomoci dostat se do krajských zastupitelstev s větší jistotou, než kdyby ve všech krajích kandidovaly samostatně.

²¹ Na společné ideové konferenci schválily orgány Úsvitu-NK i BPI změnu názvu strany na Úsvit s Blokem proti islámu. Ministerstvo vnitra ČR však tuto změnu názvu nepovolilo kvůli podezření ze směřování k popírání rovných práv a svobod občanů vyznávajících islám (iDNES.cz 2016c).

²² Tato strana byla založena 6. 5. 2003, dnes existuje jako Blok proti islamizaci – Obrana domova. Dříve byla známa jako dříve SVOBODNÍ, SDŽ – Strana důstojného života, Suverenita – strana důstojného života, DOMOV a DOMOV s BLOKEM PROTI ISLAMIZACI (MVČR 2017).

Koalice SPD a SPO společně nominovala celkem 631 kandidátů, z toho 311 kandidátů SPD (49,29%) a 320 kandidátů SPO (50,71 %). Z hlediska počtu a podílu kandidátů dle politické příslušnosti v rámci koalice SPD a SPO první jmenovaný subjekt nominoval celkem 289 kandidátů (45,80 %), druhý pak 246 kandidátů (38,99 %) a bez politické příslušnosti bylo celkem 96 kandidátů (15,21 %). Samostatná kandidatura SPD zahrnovala 90 kandidátů, z toho bylo 82 členů (91,11 %), 8 bez politické příslušnosti (8,89 %). Na nekoaliční kandidátce SPO se o hlasy ucházelo celkem 50 nominantů, z toho 19 členů SPO (38,00 %) a 31 bez politické příslušnosti (62,00 %) (ČSÚ 2016).

Z kooperace Úsvit-NK a D-BPI vzešla nominace celkem 613 kandidátů, přičemž 477 nominoval Úsvit-NK (77,81 %) a 136 kandidátů D-BPI (22,19 %). Podle počtu a podílu kandidátů dle politické příslušnosti pak byla situace zajímavá v zapojení dalších subjektů. Úsvit-NK nominoval 114 kandidátů (18,60 %), D-BPI pouze jednoho (0,16 %), nejvíce kandidátů bylo bez politické příslušnosti (476, 77,65 %), dále 14 nominantů zapojila i Česká Suverenita (2,28 %), Občanská konzervativní strana 6 osob (0,98 %) a Strana státu přímé demokracie – Strana práce 2 kandidáty (0,33 %). Samostatná kandidatura Úsvitu-NK zahrnovala 78 představitelů, z čehož 29 bylo členy (37,18 %) a 49 bez politické příslušnosti (62,82 %) (ČSÚ 2016).

Z uvedených dat je patrné, že v koalici SPD a SPO byl sice poměr nominovaných srovnatelný, ale existovala mírná disproporce mezi členy jednotlivých subjektů a i mezi nečleny. V kooperaci Úsvitu-NK a D-BPI panovala vyšší míra disproporce, a to jak mezi navrhovanými kandidáty, tak i v otázce jejich členské příslušnosti. Strana D-BPI potom nominovala i členy dalších jiných subjektů, které tak byly do jisté míry skryty.

4. Nové strany – nový program – nová kampaň?

Pro nové subjekty byla novou výzvou i krajská kampaň. Napříč všemi kraji bylo už na první pohled patrné, že politické strany s žádnou specifickou nabídkou vůči voličům nepřišly. Dokonce lze říci, že od volebních programů v roce 2012 se nabídka z roku 2016 příliš nelišila (viz Konrád 2016).

Programové priority ANO se nesly v duchu zastřešujícího hesla „*Chceme lepší Česko*“. Hnutí akcentovalo témata uvozená jako bezpečnost v regionech – kraje bez rizik, transparentní financování a efektivní řízení krajů, zdravé zdravotnictví, podporu a rozvoj vzdělávání, kraje pro život všech generací, rozvoj dopravní infrastruktury v krajích, a také péči o životní prostředí (Anobudelip.cz 2016). I ANO tak pracovalo s jednou z oblastí, která se v krajských volbách stala podstatnou zejména pro subjekty navazující na někdejší Úsvit přímé demokracie.

Spolupráce Úsvitu-NK s D-BPI už podle názvu napovídala, že téma migrace a s ní spojené bezpečnosti budou jedním z hlavních pilířů. Program nazvaný „*Hrdá a bezpečná*

země“dále odkazoval k zastavení inkluze, nižším daním, krajské veřejné dopravě pro aktivní občany zdarma nebo ke zrušení soukromých exekutorů. Jednou z priorit bylo i prosazení přímé volby a odvolatelnost starostů a hejtmanů, a také prosazení krajských referend (Usvitnarodnikoalice.cz 2016b).²³ Programové teze částečně reflektovaly reálné možnosti krajských samospráv, ovšem v programových prioritách byla přítomna i témata, která s regionální politikou neměla příliš společného.

Koalice SPD a SPO programově cílila na řešení uprchlické krize. V tomto bodě subjekty dokonce explicitně odkazovaly na prezidenta ČR Miloše Zemana: „*Máme společný postoj s prezidentem republiky v otázce nebezpečí islamizace a nelegální migrace.*“Hlavním tématům dále dominovaly otázky týkající se přímé demokracie a přímé volby starostů a hejtmanů,²⁴ ochrany území, tradic a společenských hodnot, a také například zrušení koncesionářských poplatků pro seniory (Stranapprav.cz 2016).²⁵

Z hlediska užitých vizuálů pro outdoorovou i indoorovou kampaň ANO pokračovalo ve svém úspěšném stylu, který aplikovalo ve volbách do PS 2013 a ve volbách do EP 2014. Billboardům a letákům dominovala postava Andreje Babiše, v některých variantách doplněná o lídry v jednotlivých krajích. Bílé pozadí a modré prvky pak podtrhovaly jednotný grafický styl tak, jak s ním ANO dlouhodobě pracuje (viz obrázky č. 2 a 3 v příloze). Vizuály pak heslovitě představovaly programové priority hnutí.

Úsvit-NK s D-BPI se prezentovaly vizuály, kterým dominovaly české národní barvy. Zobrazení byli jak předseda, tak i jednotliví krajští lídři. Hlavní sdělení bylo laděno euroskepticky a proti vládě premiéra ČR Bohuslava Sobotky. Dále byly heslovitě představeny důležité programové priority. Naopak SPD a SPO představily graficky čistější plakát, na němž taktéž vyobrazení předsedové jednotlivých spolupracujících stran, ale vizuálu dominovalo jedno hlavní sdělení. Strany pak také pracovaly s motivem vlajky ČR, kterou stylizovaly do podoby srdce na dlani (viz obrázky č. 4 a 5 v příloze).

Volební kampaň se celkově nesla v duchu nevýraznosti. Nedominovalo jí totiž žádné jasné a hlavní téma, které by se pro tyto volby zároveň stalo tématem symbolickým.²⁶ Vedle konvenčních a univerzálních regionálních témat se prosazovala

²³ Krajské referendum, nebo krajské lidové hlasování, je jedním z institutů přímé demokracie, který je však v českém právním řádu již zakotven. Provádění krajského referenda upravuje zákon č. 118/2010 Sb., o krajském referendu a o změně některých zákonů (MVČR 2016b).

²⁴ Nutno podotknout, že už i Úsvit se dříve dopouštěl nesprávného směřování pojmů. Přímá volba starostů a hejtmanů je totiž aktem nepřímé demokracie. Navzdory tomu ale SPD i SPO přímou volbu starostů a hejtmanů uvádí v kontextu přímé demokracie.

²⁵ Pro podrobnější komparativní analýzu programových priorit stran v jednotlivých krajích viz např. policy paper Institutu pro politiku a společnost *Krajské volby 2016* (Konrád 2016).

²⁶ Z hlediska hlavních trendů a výzev krajských volebních kampaní srov. s východisky Lukáše Novotného a Petry Tachecí (2013: 25) při analýze volební kampaně z roku 2012.

témata spíše národního rázu, a všechny analyzované subjekty pak spojoval akcent na problematiku bezpečnosti, který byl spjatý s riziky migrační vlny.

5. Výsledky voleb v kontextu úspěchů a neúspěchů nových stran

Jak ukazuje tabulka č. 4, z hlediska interpretace výsledků krajských voleb na celonárodní úrovni je zřejmé, že největší počet mandátů i hlasů získalo ANO. Ze 176 mandátů bylo celkem 148 kandidátů členy hnutí (84,09 %), a zbývajících 28 bylo bez politické příslušnosti (15,91 %). PRO2016 se v Jihočeském kraji neprosadilo.

Až s podstatným rozdílem se na druhé místo dostal vládní partner ČSSD, který ovládl krajské volby v roce 2012. Koalice SPD a SPO potom dosáhla celkem 32 mandátů, z nichž 16 mandátů získali zastupitelé SPD (50,00 %), 14 za SPO (43,75 %) a 2 bez politické příslušnosti (6,25 %). SPD ještě navíc samostatně získala ještě 2 mandáty ve Zlínském kraji.²⁷ Úsvit-NK s BPI získal celkově 21 378 hlasů, což představovalo 0,84 % hlasů a v žádném z krajů nedosáhlo ani na jeden mandát. Podobně tomu bylo při samostatné kandidatuře Úsvitu-NK v Jihočeském a Zlínském kraji (ČSÚ 2016).

ANO sice krajské volby 2016 ovládlo s poměrně velkým odstupem, ale s 533 061 hlasy dosáhlo historicky nejnižšího počtu hlasů pro vítěznou stranu. V roce 2000 zvítězila ODS s 559 301 hlasy, v roce 2004 bylo její vítězství ještě silnější, a to s celkem 769 848 hlasy, rok 2008 ovládla ČSSD, která dosáhla zisku 1 044 719 hlasů a v roce 2012 pak tatáž strana triumfovala s 621 961 hlasy (ČSÚ 2000; 2004; 2008; 2012 a 2016).

Tabulka č. 4. Výsledky krajských voleb 2016 za celou ČR

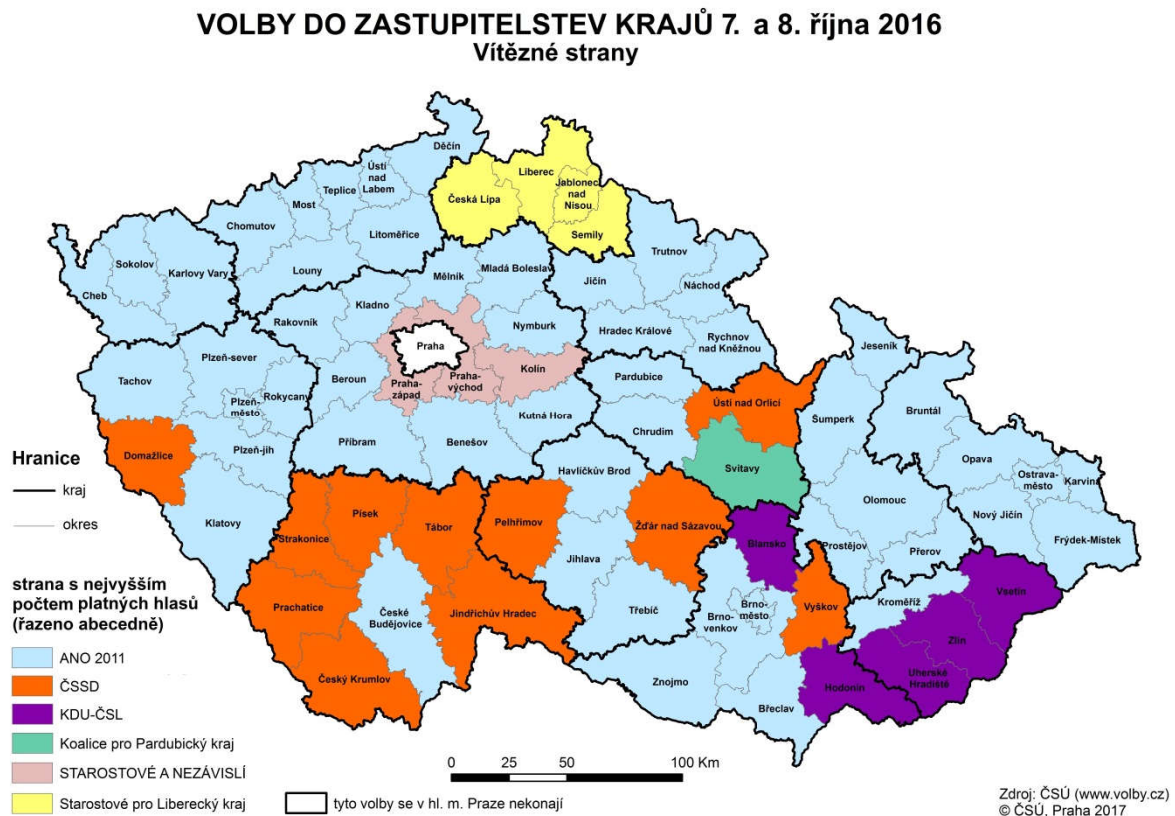
Subjekt	Počet mandátů (abs.)	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (v %)
ANO	176	533 061	21,05
ČSSD	125	386 150	15,25
KSČM	86	267 047	10,55
ODS	76	239 836	9,47
KDU-ČSL	42	159 610	6,30
SPD a SPO	32	127 328	5,02
STAN	24	101 696	4,02
SLK	18	40 058	1,58
TOP 09	12	86 164	3,40

Zdroj: ČSÚ (2016).

²⁷ Jeden zastupitel jako člen SPD, jeden zastupitel jako kandidát bez politické příslušnosti.

Neopakovala se „oranžová tsunami“, které dosáhla ČSSD v roce 2008 historicky nejlepším výsledkem vítězné strany, ale i tak dokázalo ANO zvítězit celkem v 9 ze 13 krajů. Šlo o Středočeský, Plzeňský, Karlovarský, Ústecký, Královéhradecký, Pardubický, Jihomoravský, Olomoucký a Moravskoslezský kraj. ČSSD triumfovala v Jihočeském kraji a na Vysočině. SLK bodovali v Libereckém kraji a KDU-ČSL ve Zlínském kraji. Na úrovni okresů (Obrázek 1) dokázalo ANO zvítězit v 52 případech, ČSSD ovládla 11 okresů, KDU-ČSL 5, SLK 4, STAN 3 a Koalice pro Pardubický kraj 1 (ČSÚ 2016).

Obrázek č. 1. Vítězné strany v krajských volbách 2016

Zdroj: ČSÚ (2017).

V předchozích krajských volbách vždy vyhrávaly opoziční strany a úspěšně obsazovaly krajská zastupitelstva. V roce 2016 se však trend obrátil a nejsilnějšími subjekty byly ty z vládní koalice, souhrnně ovládly celkem 12 ze 13 krajů. Jedinou výjimku pak představoval Liberecký kraj.

Jednalo se o významný posun. Podle volebních výsledků z roku 2000 v krajských volbách bodovaly ODS (počet krajů: 7), Čtyřkoalice (5) a KSČM (1), a to za vlády ČSSD. V roce 2004 ODS (12) a KDU-ČSL (1), a to za vlády koalice ČSSD, US-DEU a KDU-ČSL. V roce 2008 ČSSD (13), a to za vlády ODS, KDU-ČSL a SZ. V roce 2012 ČSSD (9), KSČM (2) SLK (1) a ODS (1), a to za vlády ODS, TOP 09 a VV/LIDEM.

Z hlediska výsledků analyzovaných subjektů v jednotlivých krajích bylo nejúspěšnější ANO, které se dostalo do všech krajských zastupitelstev (viz tabulka č. 5). Z celkem 176 zastupitelů bylo 148 členy ANO (84,09 %) a 28 bez politické příslušnosti (15,91 %) (ČSÚ 2016). Největší podíl mandátů získalo v Ústeckém kraji, silné zastoupení pak také v Moravskoslezském a Olomouckém kraji.

Tabulka č. 5. ANO 2011

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (v %)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (v %)	Zastoupení v radě (abs.)
Středočeský	72 795	20,76	16 z 65	24,62	4 z 11
Jihočeský	32 348	17,67	12 z 55	21,82	0 z 11
Plzeňský	34 506	21,52	11 ze 45	24,44	0 z 9
Karlovarský	16 078	22,91	13 ze 45	28,89	4 z 9
Ústecký	43 308	23,24	20 z 55	36,36	0 z 11
Liberecký	21 156	17,08	9 ze 45	20,00	2 z 9
Královéhradecký	41 075	25,18	13 ze 45	28,89	0 z 9
Pardubický	28 612	19,17	12 ze 45	26,67	0 z 9
Vysočina	25 875	17,04	9 ze 45	20,00	2 z 9
Jihomoravský	71 797	20,84	15 z 65	23,08	5 z 11
Olomoucký	40 218	23,77	16 z 55	29,09	6 z 11
Zlínský	28 525	15,68	8 ze 45	17,78	2 z 9
Moravskoslezský	76 768	25,70	22 z 65	33,85	6 z 11

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet.

Odštěpenecké hnutí PRO2016 (viz tabulka č. 6), které kandidovalo pouze v Jihočeském kraji, pak získalo pouze 0,32 % hlasů a žádný mandát. Ve srovnání s ANO tak neobstálo, oba subjekty od sebe v tomto kraji dělilo výrazných 17,35 % hlasů.

Tabulka č. 6. Politické hnutí PRO 2016

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Jihočeský	598	0,32	0 z 55	0,00	-

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet

Výsledek volební koalice SPD a SPO (viz tabulka č. 7) byl považován za jedno z nečekaných překvapení krajských voleb. Kandidáti této koalice se probjovali dohromady do 9 krajů. Posty v radě získali vždy kandidáti SPO.

Tabulka č. 7. Koalice Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura (SPD) a Strana Práv Občanů

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Středočeský	17 397	4,96	0 z 65	0,00	0 z 11
Jihočeský	8 041	4,39	0 z 55	0,00	0 z 11
Plzeňský	8 559	5,33	2 ze 45	4,44	0 z 9
Karlovarský	3 877	5,52	3 ze 45	6,67	1 z 9
Ústecký	11 325	6,07	5 z 55	9,09	1 z 11
Liberecký	6 448	5,20	2 ze 45	4,44	0 z 9
Královéhradecký ²⁸	9 041	5,54	2 ze 45	4,44	0 z 9
Pardubický ²⁹	-	-	-	-	-
Vysočina	9 728	6,40	3 ze 45	6,67	0 z 9
Jihomoravský	19 525	5,66	4 z 65	6,15	0 z 11
Olomoucký	12 414	7,33	5 z 55	9,09	0 z 11
Zlínský ³⁰	-	-	-	-	-
Moravskoslezský	20 973	7,02	6 z 65	9,23	0 z 11

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet

SPD se navíc samostatně dostala ještě do zastupitelstva Zlínského kraje. V Pardubickém kraji jí potom chybělo jen 0,28 % hlasů k tomu, aby také získala zastupitelský mandát (viz tabulka č. 8). Oproti tomu samostatná kandidatura SPO ve Zlínském kraji nebyla příliš úspěšná, jelikož strana nezískala žádný mandát (viz tabulka č. 9).

Tabulka č. 8. Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura (SPD)

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Pardubický	7 058	4,72	0 ze 45	0,00	0 z 9
Zlínský	9 672	5,31	2 ze 45	4,44	0 z 9

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet.

Z hlediska distribuce mandátů podle stran byla SPD jako nominující subjekt stejně úspěšná jako SPO – z celkem 32 získaných mandátů získala každá ze stran přesně polovinu. Mezi zvolenými zastupiteli dle politické příslušnosti celkově získala SPD 15 zastupitelských mandátů (46,88 %), SPO 14 (43,75 %) a kandidáti této koalice bez

²⁸ V Královéhradeckém kraji měla společná kandidátní listina podobu Koalice Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura (SPD) a Strana Práv Občanů a SNK.

²⁹ Zde subjekt SPD kandidoval pouze samostatně, SPO nekandidovala vůbec.

³⁰ Zde oba subjekty kandidovaly samostatně.

politické příslušnosti 3 mandáty (9,37 %) (ČSÚ 2016). V tomto ohledu lze volební výsledek s minimálním rozdílem v zisku hodnotit jako srovnatelný.

Tabulka č. 9. Strana práv občanů

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Zlínský	4 017	2,20	0 ze 45	0,00	0 z 9

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet.

Podle podílu mandátů byla koalice nejúspěšnější v Moravskoslezském kraji, následovaly shodně Ústecký a Olomoucký kraj. Její společní kandidáti se neprosadili ve Středočeském a Jihočeském kraji. Bez zástupců těchto stran zůstal také Pardubický kraj.

Tabulka č. 10. Úsvit-Národní koalice s Blokem proti islamizaci

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Středočeský	2 724	0,77	0 z 65	0,00	0 z 11
Jihočeský ³¹	-	-	-	-	-
Plzeňský	2 234	1,39	0 ze 45	0,00	0 z 9
Karlovarský	717	1,02	0 ze 45	0,00	0 z 9
Ústecký	1 916	1,02	0 z 55	0,00	0 z 11
Liberecký	1 397	1,12	0 ze 45	0,00	0 z 9
Královéhradecký	1 464	0,89	0 ze 45	0,00	0 z 9
Pardubický	1 612	1,08	0 ze 45	0,00	0 z 9
Vysočina	1 187	0,78	0 ze 45	0,00	0 z 9
Jihomoravský	2 034	0,59	0 z 65	0,00	0 z 11
Olomoucký	1 369	0,80	0 z 55	0,00	0 z 11
Zlínský ³²	-	-	-	-	-
Moravskoslezský	4 724	1,58	0 z 65	0,00	0 z 11

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet.

Spolupráce Úsvitu-NK a D-BPI ve výsledku nebyla pro voliče dostatečně lákavou alternativou. Na rozdíl od SPD a SPO nezískala ani v jednom z krajů žádný mandát. Jak ukazuje tabulka č. 10, největší podporu zaznamenaly tyto subjekty v Moravskoslezském kraji, kde se však volební zisk přehoupl pouze lehce přes 1,5 %. Podobně nebodoval ani Úsvit-NK při své samostatné kandidatuře v Jihočeském a Zlínském kraji (viz tabulka č. 11).

³¹ Zde Úsvit-NK kandidoval samostatně.

³² Zde Úsvit-NK kandidoval samostatně.

Tabulka č. 11. Úsvit-Národní koalice

Kraj	Počet hlasů (abs.)	Podíl hlasů (%)	Počet mandátů (abs.)	Podíl mandátů (%)	Zastoupení v radě (abs.)
Jihočeský	996	0,54	0 z 55	0,00	0 z 11
Zlínský	522	0,28	0 ze 45	0,00	0 z 9

Zdroj: ČSÚ (2016), jednotlivé kraje, vlastní dopočet.

6. Role nových stran v povolebním uspořádání

Z hlediska jednání o jednotlivých koalicích je patrné, že zastoupení v krajských radách získaly pouze dvě formace. Jak přibližuje tabulka č. 5 výše, hnutí ANO stanulo celkem v osmi krajských radách. Vůbec nejsilnější zastoupení pak získalo v radách Olomouckého a Moravskoslezského kraje. Dohromady v rámci povolebního vyjednávání dosáhlo na 31 radních (tj. 24,03 %), což z něj v tomto kontextu činí v krajských volbách 2016 nejúspěšnější novou stranu. Z koalice SPD a SPO získal 2 mandáty (tzn. 1,55 %) pouze druhý jmenovaný subjekt. Tabulka č. 7 výše přibližuje, že SPO své posty zaujala v Karlovarském a Ústeckém kraji.

Tabulka č. 12. Povolební koaliční uspořádání

Kraj	Koalice
Středočeský	ANO + STAN + ODS + Nezávislí Středočeši
Jihočeský	ČSSD + PRO JČ + Jihočeši 2012 + KDU-ČSL
Plzeňský	ČSSD + ODS + Starostové a patrioti s podporou SSO a SsČR + Koalice pro Plzeňský kraj
Karlovarský	ANO + ODS + HNHRM + Piráti + SPD a SPO
Ústecký	KSČM + ČSSD + SPD a SPO
Liberecký	Starostové pro Liberecký kraj + ANO + ČSSD + ODS
Královéhradecký	ČSSD + ODS + Koalice pro Královéhradecký kraj + STAN a VÝCHODOČEŠI + TOP 09
Pardubický	ČSSD + Koalice pro Pardubický kraj + ODS + STAN
Vysočina	ČSSD + ANO + ODS + STAN a SNK ED
Jihomoravský	ANO + ČSSD + TOP 09 a "Žít Brno" + Starostové pro Jižní Moravu
Olomoucký	ANO + ČSSD + ODS
Zlínský	KDU-ČSL + ANO + STAN + ODS
Moravskoslezský	ANO + KDU-ČSL + ODS

Zdroj: autor.

Nové subjekty se zapojily do koaličních uspořádání celkem v devíti krajích ze třinácti. Podle přehledu v tabulce č. 12 je patrné, že ANO se aktivně zapojilo do celkem osmi koalic, a to v kraji Středočeském, Karlovarském, Libereckém, na Vysočině,

Jihomoravském, Olomouckém, Zlínském a Moravskoslezském. Strany SPD a SPO participují na dvou krajských koalicích, konkrétně v kraji Karlovarském a Ústeckém, ale oba mandáty připadly nominantům SPO. Z hlediska analýzy role nových subjektů je nejzajímavější povolební uspořádání v Karlovarském kraji, kde v jako jediném ze všech krajů jsou členy koalice právě dva z nových aktérů.

ANO zároveň získalo ještě pět hejtmanských postů, což zobrazuje tabulka č. 13. Hejtmanka Jana Vildumetzová se zároveň stala předsedkyní Rady Asociace krajů České republiky (AKČR).³³ Oto Košta byl hejtmánem Olomouckého kraje od 8. listopadu 2016 do 27. února 2017, novým hejtmánem se následně stal Ladislav Okleštěk.

Tabulka č. 13. Hejtmani a hejtmanky hnutí ANO 2011

Kraj	Hejtmán/ka
Středočeský	Jaroslava Pokorná Jermanová
Jihočeský	-
Plzeňský	-
Karlovarský	Jana Vildumetzová
Ústecký	-
Liberecký	-
Královéhradecký	-
Pardubický	-
Vysočina	-
Jihomoravský	Bohumil Šimek
Olomoucký	Oto Košta/Ladislav Okleštěk ³⁴
Zlínský	-
Moravskoslezský	Ivo Vondrák

Zdroj: autor.

7. Závěr

Z hlediska role nových politických stran krajské volby 2016 ukázaly, že i noví aktéři mají šanci se v rámci regionů prosadit. Významným aspektem však byla v tomto ohledu i skutečnost, že poprvé se krajské volby konaly ve druhé polovině mandátu vládní koalice. Navíc šlo o situaci, kdy je na české politické scéně pravice spíše fragmentovaná, a zde tak chybí jasný a dosud tradiční střet pravice versus levice.

Pro nové subjekty jsou z hlediska úspěchu důležité nejen veskrze pozitivní obraz jejich dosavadního působení na celostátní úrovni, role lídrů, ale i dostatečná míra vnitřní soudržnosti. I přes odchod několika nespokojených členů ANO existence

³³ AKČR se definuje jako zájmové sdružení právnických osob, jehož hlavním cílem je hájit a prosazovat společné zájmy a práva krajů (Asociacekrajů.cz 2017).

³⁴ Příčinou této výměny byly vnitřní spory uvnitř ANO.

odštěpeneckého PRO2016 vládní subjekt vůbec neohrozila. Složitější byla situace v případě Úsvitu. Na původní Úsvit dnes navazuje zmiňovaná strana Úsvit-NK, ale je zřejmé, že díky proběhnuvšímu rebrandingu, personálním a zčásti i programatickým změnám má s tímto dnes již fakticky neexistujícím subjektem společného spíše málo.

Díky spolupráci Úsvitu-NK s dalšími subjekty, a SPD Tomia Okamury s SPO se přirozeně posunul výzkumný zájem směrem i k těmto formacím. Výsledky voleb přinesly zjištění, že ANO jako nová a vládní strana dokázalo volby vyhrát a předstihnout své koaliční partnery ČSSD a KDU-ČSL, kdežto Úsvit-NK jako nová a opoziční strana nikoliv. ANO se svým důrazem na protestní apel dokázalo stylizovat do role stále nové a změnu přinášející alternativy. I proto na něj negativně nedopadlo aktuální vládní angažmá, což popírá dosud platné zákonitosti, kterými se krajské volby vyznačovaly.

Úspěch SPD lze přičíst nejen programovému, respektive tematickému vymezení, vyšší míře unitárnosti, ale zejména osobě předsedy. Tomio Okamura dokázal své voliče oslovit, výsledky v rámci koalice SPD a SPO pak byly více méně srovnatelné. Spojovalo je protiimigrační téma a akcent na přímou demokracii. Podobně důležitou roli však hrál v případě ANO Andrej Babiš. Stále však platilo, že blížící se volby do PS měly pro strany vyšší prioritu. Je proto možné legitimně říci, že nové strany si při své první účasti v krajských volbách spíše testovaly to, co by mohlo fungovat ve volbách do PS 2017.

Navíc díky časovému posunu voleb prvního řádu nebylo možné kampaň stylizovat do ostrého střetu vláda versus opozice, jak by bylo za dosud běžných okolností logické. Pro ANO jako vládní subjekt by to nebylo ani výhodné. Nové strany tak nedokázaly, či možná ani nechtěly, přijít s oblastmi, které by byly pro krajské volby určující, opakovala se spíše témata z voleb do PS 2013. Téměř všechny strany se snažily pracovat s problematikou migrace, což ve výsledku mohlo fakticky vést k vyšší roztržičnosti hlasů. I za této situace však SPD dokázala uspět.

Nové strany se dokáží prosadit, avšak deklarovaná či reálná novost nejsou ani v kontextu druhořadých voleb automatickým klíčem k zisku mandátů, či klíčem k celkovému úspěchu těchto stran. Volby do krajských zastupitelstev 2016 ukázaly, že prostředí a charakter volební soutěže se vlivem popsaných aspektů značně posunuly. Zda lze hovořit o dlouhodobém, či dokonce stabilním, trendu, je za daných okolností v tomto směru zatím velmi předčasné a diskutabilní.

Seznam použitých zkratk

AKČR – Asociace krajů České republiky
ANO – hnutí ANO 2011
BPI – hnutí Blok proti islámu
CZ-NUTS – Nomenklatura územních statistických jednotek
ČR – Česká republika
ČT – Česká televize
ČSSD – Česká strana sociálně demokratická
ČSÚ – Český statistický úřad
D-BPI – strana Domov s Blokem proti islamizaci
FOE – *first-order elections* (volby prvního řádu)
HKK – Královéhradecký kraj
JHC – Jihočeský kraj
JHM – Jihomoravský kraj
KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová
KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy
KVK – Karlovarský kraj
LBK – Liberecký kraj
LIDEM – strana Liberální demokraté
M.O.R. – hnutí za Morální Očistu Regionu
MSK – Moravskoslezský kraj
ODS – Občanská demokratická strana
OLK – Olomoucký kraj
PAK – Pardubický kraj
PLK – Plzeňský kraj
PRO2016 – Politické hnutí PRO 2016
PS – Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky
SLK – hnutí Starostové pro Liberecký kraj
SNK – strana Sdružení nezávislých kandidátů
SOE – *second-order elections* (volby druhého řádu)
SPD – hnutí Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura
SPO – Strana práv občanů
STAN – hnutí Starostové a nezávislí
STC – Středočeský kraj
SZ – Strana zelených
ULK – Ústecký kraj
Úsvit – hnutí Úsvit přímé demokracie
Úsvit-NK – strana Úsvit-Národní koalice
VV – strana Věci veřejné
VYS – Kraj Vysočina
ZLK – Zlínský kraj

Seznam literatury a zdrojů

Odborná literatura

- Cabada, L. 2016. „Český stranický systém v roce 2016: personalizační tendence, populismus a anti-politické přístupy.“ *Politics in Central Europe* 12 (2S): 67–76.
- Cirhan, T. a Kopecký, P. 2017. „Career Backgrounds, Professional Network and Party Cohesion: The Success of ANO in the Czech Republic.“ *Politologický časopis* 24 (2): 116–136.
- Eibl, O., Havlík, V., Kyloušek, J. a Pink, M. 2009. *Krajské volby 2008*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Freire, A. 2004. „Second-Order Elections and Electoral Cycles in Democratic Portugal.“ *South European Society and Politics* 9 (3): 54–79.
- Hanley, S. 2011. „Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996-2010: hledání možných příčin politického zemětřesení.“ *Sociologický časopis* 47 (1): 115–136.
- Havlík, V. a Hoskovec, L. 2009. „Krajské volby v České republice v kontextu konceptu voleb druhého řádu. Analýza vybraných aspektů voleb do krajských zastupitelstev v letech 2000-2008.“ *Evropská volební studia* 4 (1): 22–47.
- Havlík, V. a Voda, P. 2016. „The Rise of New Political Parties and Re-Alignment of Party Politics in the Czech Republic.“ *Acta Politologica* 8 (2): 119–144.
- Charvát, J. a Just, P. 2016a. „Business-Firm Parties and the Czech Party System after 2010.“ *Politics in Central Europe* 12 (3): 83–110.
- Charvát, J. a Just, P. 2016b. *Krise politického stranictví a noví straničtí aktéři v české politice*. Praha: Metropolitan University Prague Press.
- Kopeček, L. a Svačinová, P. 2015. „Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě.“ *Středoevropské politické studie* 17 (2): 178–211.
- Konrád, J. a Králová, A. 2014. „Předčasné volby.“ In: M. Králiková, P. Šíma et al. *Volební kampaně 2013: strategie, osobnosti, rozpočty. Devět největších kampaní pod drobnohledem. Český politický marketing, jak jste ho ještě nepoznali*. Brno: Barrister & Principal, 22–29.
- Maškarinec, P. 2013. „Volby do krajského zastupitelstva Ústeckého kraje 2012 z hlediska teorie voleb druhého řádu.“ In: P. Maškarinec a P. Bláha (eds.). *Krajské volby 2012 v Ústeckém kraji*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 67–84.
- Maškarinec, P. a Bláha, P. 2014. „For whom Bell Tolls: Grievance Theory and the Rise of New Political Parties in the 2010 and 2013 Czech Parliamentary Elections.“ *Sociológia* 46 (6): 706–731.
- Novotný, L. a Tachecí, P. 2013. „Volební kampaně v krajských volbách 2012 v Ústeckém kraji.“ In: P. Maškarinec a P. Bláha (eds.). *Krajské volby 2012 v Ústeckém kraji*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 25–41.
- Perottino, M. 2016. „The Disappearance of Politics, or Depoliticization the Czech Way.“ *Sociální studia* 13 (1): 45–56.
- Reif, K. a Schmitt, H. 1980. „Nine Second-Order Elections – A Conceptual Framework For the Analysis of European Elections Results.“ *European Journal of Political Research* 8 (1): 3–44.
- Stauber, J. 2015a. „Organizační vývoj nových politických stran v České republice pohledem teorie institucionalizace.“ *Acta Politologica* 7 (2): 133–154.
- Stauber, J. 2015b. „Party Institutionalisation in the Czech Republic: Towards a New Measurement of the Theoretical Concept.“ *Středoevropské politické studie* 17 (3-4): 249–275.
- Šaradín, P. 2008. *Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Šárovec, D. 2016. „Nové politické strany: novost, teoretické koncepty a možnosti jejich využití v ČR.“ *Politics in Central Europe* 12 (2S): 9–27.

Ostatní zdroje

- Aktualne.cz. 2015. *Soumrak Úsvitu Tomia Okamury: Po roce ve Sněmovně přišel puč* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/grafika-soumrak-usvitu-tomia-okamury/r~76180f04b12611e486b9002590604f2e/v~rozcestnik>
- Aktualne.cz. 2016. *Úsvit se přejmenoval na Úsvit s Blokem proti islámu. Jdou do voleb se společným programem* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/usvit-se-prejmenoval-na-usvit-s-blokem-proti-islamujdou-do/r~8c93c046d7dd11e5a8d7002590604f2e/?redirected=1503667036>
- Anobudelip.cz. 2016. *Program do krajských voleb* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.anobudelip.cz/cs/volby/program-do-krajskych-voleb/>
- Asociacekrajcu.cz, 2017: *AKČR – Asociace krajů České republiky (AKČR)* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.asociacekrajcu.cz/akcr/>
- CT24.cz. 2015a. *Poslanci Úsvitu založí novou stranu. Je to likvidace hnutí, tvrdí Okamura* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/301167-poslanci-usvitu-zalozinovou-stranu-je-to-likvidace-hnuti-tvrdi-okamura/>
- CT24.cz. 2015b. *Úsvit odvolal šéfa poslanců Fialu, vadila jeho spolupráce se Zemanem* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/298786-usvit-odvolal-sefa-poslancufialu-vadila-jeho-spoluprace-se-zemanem/>
- CT24.cz. 2015c. *Úsvit dával miliony za PR firmě, která sídlí v chatrči s bezdomovci* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1514202-usvit-daval-miliony-za-pr-firmerktera-sidli-v-chatrci-s-bezdomovci>
- ČSÚ. 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2013, 2016. *Volby.cz – Český statistický úřad / ČSÚ* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://volby.cz/>
- ČSÚ. 2017. *Volby do zastupitelstev krajů v roce 2016* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/volby-do-zastupitelstev-kraju-v-roce-2016>
- Denik.cz. 2016. *Akční rada Bloku proti islámu potvrdila konec s Úsvitem* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.denik.cz/z_domova/akcni-rada-bloku-proti-islamupotvrdila-konec-s-usvitem-20160501.html
- Echo24.cz. 2016. *Blok proti islámu končí s Úsvitem národní koalice* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://echo24.cz/a/ivaSw/blok-proti-islamukonci-s-usvitem-narodni-koalice>
- iDNES.cz. 2012. *Babiš stanul v čele svého ANO 2011 a představil sedm zájemců o Senát* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/babis-v-cele-noveho-politickeho-hnuti-dwu-domaci.aspx?c=A120801_125833_domaci_hv
- iDNES.cz. 2016a. *Lidé, kteří opustili Babišovo ANO, zakládají nové hnutí PRO 2016* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/lide-opustili-babisovo-ano-zakladaji-nove-pro-2016-ft9-domaci.aspx?c=A160520_101149_domaci_kop
- iDNES.cz. 2016b. *Okamuru a „zemanovce“ z SPO spojil před volbami boj proti migrantům* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/okamuru-a-zemanovce-z-spo-spojil-pred-volbami-boj-proti-migraci-pv9-domaci.aspx?c=A160119_124558_domaci_kop
- iDNES.cz. 2016c. *Blok proti islámu se rozešel s Úsvitem. Nejsou slíbené desítky milionů* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/blok-proti-islamuvypovedel-smlouvu-s-usvitem-flr-domaci.aspx?c=A160425_074507_domaci_hro

- IHNED.cz. 2012. *Babiš nemá dost lidí pro krajské volby. Zúčastní se až boje o sněmovnu* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://domaci.ihned.cz/c1-54995150-babis-nema-dost-lidi-pro-krajske-volby-zucastni-se-az-boje-o-snemovnu>
- iROZHLAS.cz. 2016a. *V Brně vzniklo nové politické hnutí. PRO 2016 založili bývalí členové ANO* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/v-brne-vzniklo-nove-politicke-hnuti-pro-2016-zalozili-byvali-clenove-ano_201606041701_akottova2
- iROZHLAS.cz. 2016b. *Úsvit - Národní koalice na konferenci projedná spolupráci s Blokem proti islámu* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/usvit---narodni-koalice-na-konferenci-projedna-spolupraci-s-blokem-proti-islam-201602200103_mhornakova
- Jihočeský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kraj-jihocesky.cz/>
- Jihomoravský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.kr-jihomoravsky.cz/>
- Karlovarský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kr-karlovarsky.cz>
- Kraj Vysočina [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kr-vysocina.cz/>
- Královéhradecký kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kr-kralovehradecky.cz/>
- Liberecký kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kraj-lbc.cz/>
- Moravskoslezský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.msk.cz/>
- Olomoucký kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.kr-olomoucky.cz/>
- Pardubický kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.pardubickykraj.cz/>
- Plzeňský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.plzensky-kraj.cz>
- Středočeský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.kr-stredocesky.cz/>
- Ústecký kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.kr-ustecky.cz/>
- Zlínský kraj [online]. 2017 [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://www.kr-zlinsky.cz/>
- Justice.cz. 2015. *Veřejný rejstřík a Sběrka listin* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <https://or.justice.cz/ias/ui/rejstrik>
- Konrád, J. 2016. *Krajské volby a programy 2016* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2016/10/Konr%C3%A1d_Krajsk%C3%A9-volby-a-programy-2016.pdf
- MVČR. 2009, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017. *Rejstřík politických stran a politických hnutí* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/seznam-politicky-stran/>
- MVČR. 2016b. *Občanské aktivity – Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/obcanske-aktivity-118893.aspx?q=Y2hudW09Mg%3D%3D>
- Sněm Úsvit. 2015. *Vlastní pozorování na sněmu Úsvitu přímé demokracie/Úsvitu-Národní koalice konaném 8. 8. 2015 od 13:00 v Konferenčním centru GreenPoint. Praha.*
- Stranapprav.cz. 2016. *Koalice Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura (SPD) a Strana Práv Občanů podepsána* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.stranapprav.cz/news/koalice-svoboda-a-prima-demokracie-%E2%80%93-tomio-okamura-spd-a-strana-prav-obcanu-podepsana-529117.htm>
- Tyden.cz. 2012. *Babiš sám do krajských voleb nejde, podporuje ale malá hnutí* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/babis-sam-do-krajskych-voleb-nejde-podporuje-ale-mala-hnuti_246170.html
- Usvitnarodnikoalice.cz. 2016a. *Úsvit představil krajské lídry. V pátek se uskuteční mezinárodní konference Pevnost Evropa* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.usvitnarodnikoalice.cz/tiskove-zpravy/usvit-predstavil-krajske-lidry-v-patek-se-uskutecni-mezinarodni-konference-pevnost-evropa>
- Usvitnarodnikoalice.cz. 2016b. *Program strany* [online]. [cit. 31. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.usvitnarodnikoalice.cz/program-strany/>

Obrazová příloha

Obrázek č. 2. Vizuál ANO

Zdroj: Archiv autora.

Obrázek č. 3. Vizuál ANO

Zdroj: Archiv autora.

Obrázek č. 4. Vizuál Úsvitu-NK a D-BPI

Zdroj: Archiv autora.

Obrázek č. 5. Vizuál koalice SPD a SPO

Zdroj: Archiv autora.